

Az ember együttműködése a természettel II. Életgazdagság (biodiverzitás) a magyar kultúrában

2. A legelőerdők kialakítása és fenntartása, népi erdőhasználat emlékei

A legelő erdő vagy fás legelő, dél-dunántúli tájszóval, a *gyóta*, egykor ugyancsak meghatározta hazánk tájképeit, mára szinte teljesen eltűnt. Fenntartása ennek is állandó gondozást és sajátos gazdálkodást feltételezett. A ritkán álló, nagy lombkoronájú, bőségesen gyümölcsöt (almát, vackort, makkot stb.) termő fákkal gazdagított legelőről van szó. A dúsfüvű legelőt a fák megvédik lombjuk napjáraához igazodó könnyű árnyékával, szárító légmozgások akadályozásával, elősegítik télen a hó megfogását, nyáron enyhelyet biztosítva a legelő jószágának. Ezek a fák nem hagyásfák már, ha azok lennének, akkor alul nem lennének mintegy 2 méter magasságban szétterülő, vastag oldalágaik, és így nem lenne szinte szabályos félgömb alakú koronájuk. Az egyes fák lombkoronájának alja, mind egy magasságban van, vízszintesen elvágva; eddig ér fel a lomb-csemegére éhes, ágaskodó ló vagy marha. Ha évenként tavasszal az egykori faluközösség nem irtotta volna ki a „tüskét” a legelő-erdőből, akkor az egy-két évtized alatt kökényes, galagonyás, vadrózsás, kányatövises, áthatolhatatlan és tüskés bozóttá vált volna, használhatatlanná a legelő állatok számára.

Ahol egy ilyen nagy fa előregedve kidőlt vagy villámcsapástól sújtva elpusztult és így hiányzott, ott egy-két négyzetöl területen tavasszal meghagyták a mindig és mindenhol rögtön megjelenő, életerős tüskét. Hamarosan, egy két év múlva csak odakerült valamilyen mag vagy makk, ami kinőtt a tüskés bokrok közt és versenyre kelt velük. Minden állat a legjobb fűnél is szívesebben enné meg a zsenge facsemetét, levelét, vesszejét, rügyét, de nem férhetett hozzá, a tüskék megvédték a jószág szájától. Amikor aztán felsударasodva a tüskék fölé, kinőtt a marhák szája alól, a maga árnyékával gyengítette felnevelő dajkait, aztán az ember is kiirtotta mellőle a tüskét. Csak így lehetett ezeket a fákat pótolni. Valószínű, amíg a földesurak az 1767-es törvénnyel megerősítve el nem vették az erdők legnagyobb részét a jobbágyoktól, ezeket a fás legelőket kiegészítették azok, melyekben ugyancsak kb. 2 méter magasságban rendszeresen levágták a 2-3 éves ágakat, lombtakarmánynak. Azért ebben a magasságban, hogy a vágás helyén frissen sarjadó hajtást a jószág le ne rágja. Lehet, hogy ezt az erdőt nevezték egy sárközi levélben apróerdős pusztának a 18. században, amelyek nélkül nem élhetnének meg a sárközi földön, az ártérben. Ezeket az ágakat frissen és lombszénának megszárítva is felhasználták.

Ma már nehezen képzeljük el, hogy egész Európában a középkor végéig az erdő volt az állattartás alapja. Ennek az erdőnek azonban egészen más volt a képe, megjelenési formája. A mai erdőt elsősorban a haszonfa termelésére alakították ki, amikor a fa értéke az építkezés, a

bányászat és kohászat igénye miatt egyszerre megsokszorozódott. A mai erdőben lehetőség szerint egy fafajta egykorú egyedei versenyezve egymással törnek felfelé, a fény felé. Ezért törzsük gyorsan nő felfelé, az árnyékba kerülő alsó ágak fokozatosan elszáradnak, lehullnak. Így terem a szálfá, melyből hosszú, egyenes gerendákat lehet faragni. A régi, legeltetett erdőben sokféle és különböző korú fák, bokrok nőttek. A pásztor baltával vágott le lombos ágakat kedvenc állatainak, melyeket a jószág már nem érhetett el. Ezért tiltották a 18. és 19. századi rendtartások azt, hogy a jobbágyok fejszével, ágavágó szerszámokkal menjenek be az erdőbe. Az ókori szakírók, Columella, Plinius, Vergilius, Tacitus sorra tárgyalják az állattartással kapcsolatosan a különféle fafajokat, legtöbbször értékelve a kőrist, és a berkenyét, de dicsérték a szil, a juhar, a fűz és nyárfák takarmányértékét is. Az egykori erdei legeltetésből először a lombos ág vágása tűnt el, de emlékét még lomboszénként is megtaláljuk a magyar hagyományban. A fás legelőket, gyótákat tulajdonképpen napjainkra tűntek csak el. Vagy elszáradtak és kivágták az utolsó öreg fákat, vagy, felverte a tüskés bozót, és az erdészet szempontjából értéktelen sűrűség lett. Valamikor régen, az önellátásra berendezkedett falu népe a mai angol-parkhoz hasonló, „marha élő földet” alakíthatott ki magának, melyben együtt volt gyümölcstermő öreg fa, lomboszénát adó, csontolt fa, bokor és dúsfüvű tisztás. Ez az összetett forma a legszínesebb, biodiverzitásban leggazdagabb forma, a legtöbb értéket termi embernek és állatnak. Észak-Európában, Skandináviában még a közelmúltban megvolt a lomboszén-csinálás ünnepszerű alkalmával. A nagy botanikus, C. Linné elragadtatással írt a Gotland-szigeti, svédül änge-nek, németül Laubanger-nek nevezett ilyen kertekről. [\[1\]](#)

3. Dombvidékek vízháztartásának javítása, „tájépítkezés”

A dombvidékek vízháztartásának javításának kérdése összefügg a fentebb tárgyalt másik két témával és Magyarország egykori, legendás hal és gyümölcs-bőségével. Mindazt, amit leírtam az ártéri, vízközelű föld életgazdagságáról és annak hasznáról, némileg más formában fellelhető a Kárpát-medence dombvidékein is. Itt az ember más módon érte el ezt a gazdagságot: a dombok közt folyó patakokat, ereket duzzasztotta meg gátakkal és ma már ugyancsak nehezen elképzelhető földmunkával alakította át a dombos táj felszínét. Erről a tevékenységről igen keveset tudunk eddig.

A Tolna-megyei Völgyességben, a dombok közt folyó patakok mentét, a vizek gyakori elöntései miatt, emberemlékezet óta legelőnek használták. Napjainkra itt is annyira elfogytak az állatok, hogy kijáró csorda vagy csürhe már évtizedek óta nincs. A kárpótlási jegyek olcsó felvásárlásával néhány mezőgazdasági vállalkozó, akinek kezén már több száz vagy ezer hold feletti nagyüzem is volt, megvette, vagy bérbe vette ezeket a részben elmocsarasodott, náddal benőtt egykori legelőket, szabályozta a vízfolyást, kiegyenesítette és elmélyítette medrét, majd felszántotta azt. Az eke tucátjával forgatta ki a földből a cserépből készült hálónéhezékeket. Az első katonai felmérés, térkép a 18. század végéről, sem jelezte azt, hogy itt valaha tavak léteztek volna. Az országnak a középkorban egyik legsűrűbben lakott tája a török hódoltság

idején az állandó harcok következtében csaknem teljesen elnéptelenedett. Akik a harcok elől nem menekültek el időben, azokat a zsold nélkül harcoló és rosszul ellátott katonák ölték meg vagy hurcolták el, helyükre rác martalócok települtek le a 16. század végétől. A szerbek nagy része a Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc idején, melyben a császár szövetségeseiként pusztították a magyar falvakat, elmenekültek, félve a kurucok bosszújától. Ezután indult meg a németek tömeges betelepítése a 18. század húszas éveitől kezdve. Az ő hagyományaikban sem találjuk nyomát annak, hogy néhány, a 18. század végén vagy a 19. században épült malomgáton kívül ezen a tájon halastavak lettek volna. E tájat formáló, felszínét alakító emberi munkáról figyelemre méltó, sok újdonságot hozó könyvet írt egy bonyhádi műszaki tanárember, Tóth József. [\[2\]](#) A számos fényképpel, rajzzal, térképpel és légi fényképpel illusztrált könyv megállapításaiból csak néhányat emelek ki, melyek az ember a természettel való tudatos együttműködését bizonyítják.

A meglepően nagy, ember alkotta földfelszín-formák kora, keletkezése még vitatott, de nagyrészüket bizonyosan a magyar középkorra mennek vissza. A mesterséges, a völgyeket lezáró töltésekkel kialakított halastavak hasznát nemcsak a benne fogott hal jelentette, hanem a vízközei részeken hasonló haszonvételekre kell gondolnunk, mint amelyeket az árterek kapcsán már megismerhettünk: a gyékény, a nád, a vízi madarak húsa, tolla, tojása, hozzájárult az itt lakók szükségleteinek fedezésén felül az eladható, másutt értékesíthető javak sorához. A völgyoldalak gyümölcsfás legelőkkel hasznosultak, melyekben bizonyára méheket is kedvezőbb feltételek közt tarthattak. A dombok tetejét emberi munkával egyengették el, úgy, hogy a dombtető szélét meredekre képezték ki. E meredély, néha csak pár méter szélesen, fával beültetve megakadályozhatta a fás legelőn szabadon járó jószág felhatolását a dombtetők szántóira. A völgyek oldalában, ügyesen, néha rejtve is vezetett utakat könnyen el lehetett zárni, az azon felhatoló idegen, ellenség ellen megvédeni. A tófelület és oldalán a fás legelő nagyobb éjszakai lehűlést és párakicsapódást, harmatot is biztosított, mely emelhetette a szántók és völgyi kertek terméshozamát, ez felért az öntözéssel, annak költsége és káros hatása nélkül. A völgyzáró gátakkal duzzasztott tavakat nem kotorták, hanem tovább emelték a töltést, ha hordalékkal feltöltődött, vagy az is lehetséges, hogy egy idő után másutt duzzasztották meg a patakot. A bonyhádi völgyben létesített, mesterségesen duzzasztott egykori tó alatt az üledék vastagsága mintegy ezer esztendő tőművelést sejtet. E tavak halászata is hosszú időn át folyhatott, a győrei völgy felszántásakor több, mint 200, ülő kecskebéka alakú, cserép hálónéhezéket forgatott ki az eke. Ezen a tájon is, a lakosok szükségleteit sokoldalúan és a legmagasabb szinten kielégítő, önellátó gazdálkodásra és nem árutermelésre összpontosítottak.

A 16.-18. században elpusztult lakosság helyére 1720-as évektől kezdve, az árutermelésben előljáró, de önellátásban minden tekintetben gyengébb, távoli tájak és az ipar termékeire szoruló német telepesek érkeztek, akik itt a Völgységben a 20. századra, elsősorban istállóban nevelt tenyészállataikkal tűntek ki.

A változatos természeti környezet kihasználása, a természet rombolása nélkül, az élővilág értékeinek, biodiverzitásának emelése, a sokoldalú önellátás biztosítása a természettel való „kisüzemi termelésű” együttműködéssel: ez lehet az emberiség megmaradásának az útja a jövőben is, és ehhez a múlt minden előítélet nélküli megismerése segíthet.

A tanulmány első része itt olvasható: <http://www.karpatmedence.net/tarsadalomneprajz/torteneti-neprajz/990-eletgazdagsag-biodiverzitas-a-magyar-kulturaban>

Irodalom:

ANDRÁSFALVY Bertalan

1969 Wald-Viehhaltung in Südost-Transdanubien. Bedeutung der Waldweide im ungarischen Hirtenwesen. In: Földes László szerk. Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Budapest. Akadémiai Kiadó.

2001 Gyümölcskultúra. In: Paládi-Kovács Attila. Gazdálkodás. Magyar Néprajz II. kötet Budapest. Akadémiai Kiadó.

2007 A Duna mente népének ártéri gazdálkodása.(Budapest) Ekvilibrium Kiadó

DITZ, Heinrich

1993 A magyar mezőgazdaság. Budapest. MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézete.

FODOR Ferenc

1957 Magyar vízmérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig

végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei. Budapest. Tankönyvkiadó.

KISS Géza

1937 Ormányság. Harmadik kiadás,1986. Budapest. Gondolat Kiadó.

OLÁH János

2002 Ártéri erőforrások és haszonvételek a Tisza völgyében. In. Szabóné Dr Komlowszky Ildikó. „JUTEKO 2002” „Tessedik Sámuel Jubileumi Mezőgazdasági Víz és Környezetgazdálkodási Tudományos Napok” Szarvas. 2002.Augusztus 29.

ROSTA István

1995 Fejezetek Magyarország technikatörténetéből. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó

TÓTH József

2007 Ősi épített tájak a Kárpát-medencében. FRÍG Kiadó.

TRIER, Jost

1963 Venus. Etymologien um das Futterlaub. Münsterische Forschungen 15 Köln- Graz. Böhlau Verlag.

Forrás:

Kiss Tibor- Somogyvári Márta (szerk.): Megújuló energiával a szegénység ellen. Interregionális Megújuló Energia Klaszter Egyesület kiadása, Pécs. 2009. 64-75. A Pécssett, 2009. március 18-21. között rendezett konferencia előadásainak szerkesztett anyaga

[1] Trier 1963., Andrásfalvy 1969, 391.

Az ember együttműködése a természettel II.

Írta: Andrásfalvy Bertalan

2019. július 21. vasárnap, 00:00 - Módosítás: 2019. augusztus 01. csütörtök, 06:54

[\[2\]](#) Tóth 2007.